

UOT 7.03

MAHİZƏR MƏHƏRRƏMOVA*

AYDIN RƏCƏBOVUN SÜJETLİ XALÇALARINDA
BƏDİİ İFADƏNİN ƏKSİ

Məqalə Azərbaycan təbiiqi sənətinin mühüm gollarından biri olan xalçaçılığın tədqiqinə həsr edilmişdir. Xalçaçılıq Azərbaycan mədəniyyətində aparıcı yerlərdən birini tutur. Müxtəlif naxış elementləri və mürəkkəb süjetlərə bəzədilmiş xalçalar Azərbaycan xalqının simvoluna çevrilmişdir. Müəllif əsasən süjetli xalçaları tədqiqat obyektinə kimi seçmiş, tədqiqatını xalçaçı rəssam Aydın Rəcəbovun yaradıcılığı üzərində qurmuşdur. Müəllifin fikrincə, rəssamın süjetli xalçaları müxtəlif mövzular üzərində qurulub. Aydın Rəcəbov yaradıcılığının müəyyən dövrlərində öz xalça və naxış yaradıcılığında əsasən poeziya qaynaqlarına, orta əsr miniatur sənətinin ənənələri və kompozisiya quruluşuna müraciət edir.

Açar sözlər: Xalça, süjet, milli, rəng, ornament, ilmə

Hələ qədim zamanlardan süjetli xalçalar mövcud mühitin abu-havasına, rəssamın fəlsəfi daxil aləminə, həyata baxışına arxalanaraq müxtəlif mövzular əsasında toxunurdu. Araşdırmalar nəticəsində bu mövzular arasında ovculuq, qəhrəmanlıq, məişət, ədəbi, dini süjetlərə həsr olunmuş mövzuların daha çox yayıldığı qənaətinə gəlikir.

Süjetli xalçaların toxunması çox qədim tarixə və zongin ənənələrə malikdir. Bu ənənələri yaradıcılığında davam etdirən görkəmli xalçaçı rəssamlarımızdan Aydın Rəcəbovun adını xüsusi qeyd etmək olar.

Yaradıcılığının ilkin dövrlərində ornamental xalçalar yaratmağa həvəs göstərən Aydın Rəcəbov, sonradan qeyri-ornamental xalçalar üzərində çalışmağa başlayır. Bunu onun düşüncələrini süjetlə qatırmaq istəyindən irəli gəlməsi ilə izah etmək olar.

Sənətinəşinaslıq doktoru, professor Kubra Əliyeva xalçaçı-rəssam Aydın Rəcəbov haqqında qeyd edir ki, "o, interyerin bədii tərtibatında istifadə etdiyi xalça materiallarında elə motivlərdən istifadə edir ki, onlar sadəcə memarlıq mühitinə daxil olmur, eyni zamanda mühitin monumentallığını bir daha sübut edir" [2, 23].

Rəssamın süjetli xalçaları müxtəlif mövzular üzərində qurulmuşdur. Yaradıcılığının müəyyən dövrlərində öz xalça və naxış yaradıcılığında əsasən poeziya qaynaqlarına, orta əsr miniatur sənətinin ənənələri və kompozisiya quruluşuna müraciət edir.

Miniatur üzərində qurulmuş Azərbaycan xalçaları tarixən əsasən ölkənin cənubunda toxunub. Müxtəlif ov, savaşı səhnələri, saray ayanlarının, şahların yaşayışı tərzləri belə xalçaların süjet xəttini təşkil edirdi. Onların toxunmasında son dərəcə keyfiyyətli yun, zərif ipliklərdən istifadə olunurdu. Yüksək sıxlıq və zərif xov bu xalçaların əsas texniki cəhətdir.

Aydın Rəcəbov xalçalarında bu ənənələrlə mənasirliyi sintez edərək uğurlu kompozisiyalar yaratmışdır. Məsələn, "Münəccimlər", "Şirinin Bisituna gəlməsi", "Bahar qızı", "Şərq gözəli", "Ud çalan oğlan", "Çovqan oynadan şahzadə", "Şahın elçiliyi" və digər bu kimi əsərlərini nümunə göstərə bilərik.

"Münəccimlər" əsərini Osmanlıların miniatur məktəbinin əsasında qurulmuş uğurlu xalçalardan hesab etmək olar. Əsərin əsas ideya mənbəyini XVI əsrə aid "təkyüddün və münəccimlər rəsədənada" əsəri təşkil edir. Xalçanın süjet xəttini təşkil edən mərkəzdə münəccimlərin təsviri, müəssəlman türklərinin astronomiya elmində yeni kəşflərinə və eləcə də bu elmin öyrənilməsində xüsusi rol oynadıqlarına bir işarədir. Xalçaçı-rəssam burada rənglər vasitəsilə astronomik baxışları izah etməyə çalışmışdır.

Əsərdə həndəsi forma və elementlərdən istifadə olunmuşdur. Xalçanın sadə kompozisiyaya böyük bir ideyanı tamaşaçılarına dikte edir.

Yenə də Kubra Əliyeva qeyd edərək yazmışdır ki, rəssam Aydın Rəcəbovun əldə etdiyi yeni-yeni təsvir vasitələri xalça materialını daha çox təsviri sənət və tekstil sənətinin sintezindən yaranan qəbelen sənətinə daha çox yaxınlaşdırır [2, 23].

"Çovqan oynadan şahzadə" miniatur üzərində qurulmuş xalçalardandır. Orta əsrlərdən məlum olan çovqan oyununu xalqın milli folklor və ənənələrindən kiçik bir fraqment olaraq təsviri sənətdə geniş istifadə olunmuşdur. Ancaq XV-XVI əsrlərdən miniatur əsərlərində istifadə olunmağa başlanan bu mövzuya xalçalarda əhəmiyyətli hallarda rast gəlmək olar. Xalçanın ana hissəsində əsas olan – at belində çovqan oynayan gəncin yaşıl otlar üzərində təsviri verilmişdir. Haşiyələnmiş ikinci ana hissədəki naxışları "Gəncə-Qazax" məktəbinin elementlərinə uyğun dekorativ naxışlardan hesab etmək olar. Bala haşiyədəki ornamentlər əsas hissədəki təsviri sıxışdırılmamaq məqsədilə mürəkkəb ornamentlərdən uzaq dekorativləşdirilmiş semantik mənə daşıyan həndəsi formalar üzərində qurulmuşdur.

Miniatur əsasında qurulmuş "Ud çalan oğlan" xalçasını rəssamın xüsusilə maraqlı əsərlərindən hesab etmək olar. Əsər "ləçəktürünc" kompozisiyadır. Təsvir əsas hissədə oval formalı gölün içərisində verilmişdir. Ana hissədə işlənən gölün kənarındakı digər element və naxışlar əsas hissə ilə üzvi surətdə birləşərək xalçanın əsasını təşkil edir. İslimi və nəbati ornamentlərin içə keçidi əsərdəki romantik, duyğulu havaya xüsusi bir rəng qatır. Burada təsvir olunmuş sorv ağacı, çəhrayı rəngli çiçək açmış ağaclar simvolik mahiyyət daşıyaraq, ucalığı, sevgini tərənnüm edir. Bala haşiyədə kətbəblərin arasında verilmiş nəbati naxışlar xalçanın əsas hissəsindəki abu-hava ilə uzlaşaraq ona mükəmməl görünüş bəxş edir.

Qeyd edək ki, süjetli xalçalar Azərbaycanın şimalında cənubuna nisbətən bir qədər gec toxunulmağa başlanılıb. XIX əsrin sonlarında Azərbaycanın bəzi bölgələrində xalçaçılıq sənətinə yeni süjetlər meydana gəldi. Belə xalça nümunələrinə misal olaraq "Atl-iti", "İti-atlı" kimi çeşnilərin adını çəkə bilərik. Əvvəllər ov səhnələri bu tipli xalçaların başlıca süjetini təşkil edirdi. Bu mövzu Şirvanda toxunan xalçalarda xüsusilə seçilir. Aydın Rəcəbov özünün bir çox xalçalarında belə süjetlərə müraciət etmişdir.

Aydın Rəcəbovun əsərlərində xüsusilə hər hansı məktəbin ənənələrinə əsaslandığını tam demək olmasa da həmin məktəblərin müəyyən qədər rolu olduğunu görə bilərik. Ümumiyyətlə, rəssam nə qədər ənənələrə əsaslanarsa da xalçaların özünəməxsusluğu onun fərdi yaradıcılıq üslubu olan rəssam kimi tamaşaçılarına təqdim edir.

"Süravi dərviş" xalçası deyilənlərə parlaq misaldır. Əsər "Abşeron" motivləri əsasında yaradılmışdır. Xalçada at üzərində gedən insan təsviri verilib. Hərəkətli bir kompozisiyadır. Bu yolçuluq xalçada müxtəlif element və ornamentlərin vasitəsilə sanki süvarinin çətin həyat yoluna işarə edir. Əsərin əsas ideyasını bu çətinliklərə sino gərən süvarinin həyat yoluna fəlsəfi yanaşma tərzini təşkil edir. Dünyanın çətinliklərinə baxmayaraq ruhdan düşməyən obrazın müxtəlif naxışlarla bəzədilmiş uca bir tağın altından keçməsi əsərdəki ideyanı açıq. Tağ nəbati ornamentlərin əsasında qurulmuşdur.

Bala haşiyədə müxtəlif simvolik mənə daşıyan milli naxışlardan da istifadə olunmuşdur. Xalçadakı parlaq, şux rənglərin istifadəsi Abşeron mühitinin təsvirinin verilməsində olduqca uğurlu alınmışdır.

Qarabağın "Atl-iti" kompozisiyası əsasında yaradılmış "Dürat və ya" adlı xalçanın süjet xətti xüsusi diqqətə layiqdir. Qanadlı at mövzusunə hələ qədim zamanlardan bəri müraciət olunmuşdur. Lakin yeni fəlsəfi yanaşma xalçadakı estetikliyin əsas mənbəyidir.

Ana hissədə təsvir olunmuş atın dekorativ quruluşu xüsusilə doğru yönəlmişdir. At türklərin həyatında hər zaman bir igidlik, murad, xoşbəxtlik rəmzi olaraq qalmışdır. Burada

günəşə doğru gərilərək can atan atın təsviri arzulara doğru qanadlanan xoşbəxtliyi simvolizə edir.

Burada haşiyədəki klassik xalça sənətinə aid naxışlarla əhatələnmiş zolaqlar ana səhədəki təsvirin daha aydın çatdırılmasına xidmət edir.

Qarabağın "Atlı-itli" adlı kompozisiyasından götürülmüş Abşeron motivləri üzərində qurulmuş digər bir xalça nümunəsi "Faytonçu" adlanır.

Əsərin süjeti dekorativ şəkildə yerinə yetirilmişdir. Əsərdə fayton çərxinin fırlanması hərəkətdə olan dünyamızın dəyişməyən anların, tarixi qədimliyini, gözəl simasını biza təqdim edir. Faytonçunun başı üzərində axan buludlar Bakının isti küləklərini tərənnüm edir.

Xalçadakı haşiyə zolaqları ana hissədəki təsvir və köməkçi elementlərin görünüşünü sıxışdıraraq sadə həndəsi, simmetrik naxışlarla verilmişdir. Əsas hissə şux, açıq, bəzi hissələrdə tünd qəhvəyi rəngdə geniş məkanı əhatə etdiyi halda, haşiyə incə, zərif zolaqlarla əhatələnmişdir.

Aydın Rəcəbovun Abşeron motivləri əsasında yaradılmış "Həmsöhbət kişilər" adlı xalçası xüsusi seçilir. İki fiqurlu kompozisiyanın ideyası müxtəlif köməkçi elementlərin vasitəsilə açılmışdır. Burada zəhmət və bərkətin tərənnümü narların və digər müxtəli nəbat elementlərin vasitəsilə verilmişdir.

Fiqur və elementlərin açıq şəkəri rəngli yerlik üzərində verilməsi xalçaya parlaqlıq verərək, oradakı xoş abu-havamı daha da artırır.

Oğuz türklərinə aid damğa elementlərinin dekorativləşmiş formada xalçanı haşiyələməsi əsərə bütövlük, tamlıq gətirir.

Aydın Rəcəbov yaradıcılığında dini süjetli mövzulara da yer vermişdir. "Günəş gözdürən ağ dəvə", "Qurbanlıq qoç" belə xalçalardandır.

"Günəş gözdürən ağ dəvə" əsəri olduqca maraqlı bir mövzu əsasında qurulmuşdur. Burada Həzrəti Peyğəmbər Məhəmməd Mustafanın ağ dəvəsinin təsviri verilmişdir. Xalçada başçılıqı öz parlaq ruhu ilə nura qərq edən Peyğəmbərin günəş kimi təsvir edilməsi simvolik mahiyyət daşıyır. Bildiyimiz kimi dəvə obrazı hər zaman dözümlülük, səbir kimi simvolizə edilmişdir ki, bu da xalçanın əsas məğzini təşkil edir. Məşhur "Qüvvət səbrin içindədir" ifadəsi əsərdəki ümumi mənanı kəsb edir.

Şəkəri yerlik üzərində verilmiş haşiyə elementləri müxtəlif formalarda işlənmiş günəş elementləridir. Rənglərin ahəngdarlığı xalçaya xüsusi görünüş verir.

"Qurbanlıq qoç" adlı xalçasında da rəssam dini mövzuya müraciət etmişdir. Əsərin mövzusunu Həzrəti İbrahim peyğəmbərin oğlunu qurban verərəkən bağışlayan Allahın göndərdiyi qurbanlıq qoçun təsviri təşkil edir. Dekorativləşmiş element və naxışlar əsərdəki ideyanın mənalı dərkinə xidmət edir.

Ümumiyyətlə, qoç xalça sənətində hər zaman geniş istifadə edilmişdir. Bu şərti olaraq günəşin rəmzi kimi işlədilir. Aydın Rəcəbov xalçasında bu elementi özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərlə təsvirini verməyə nail olub. Xalçadakı fərqli xüsusiyyətlərdən biri də, ənənəvilikdən yayınaraq haşiyə zolaqlarının xalçanın aşağı və yuxarı hissəsində verilməsidir. Yan hissələrin açıq buraxılması əsərdəki dinamikliyi daha da artırır. Burada biz, yaranmış sonsuz fəzanın qeyri-adi görünüşünün şahidi olururu.

Əsərdə əsasən sürməyi, ağ, qızıl rənglərdən istifadə olunmuşdur. Xalçaçı-rəssam sürməyi rəngli yerliklə xalçadakı fəlsəfi mənanı daha da dərinləşdirmişdir.

"Əkinçi qoca" rəssamın süjetli xalça tiplərindəndir. Əsər tematik dekorativ xarakter daşıyır. Əlində təsbəh tutaraq belini bükərək oturmaq fikrə dalmış zəhmətkeş qocanın təsvirinin bahar işarə edən elementlərin (qarışq buludlar, günəş, quş və s.) mücərrəd formaların arasında verilməsi tamaşaçılarına onun baharın xoş nəfəsindən həzz aldığıni diktə edir. Bu ideya eyni zamanda,

rənglərin qeyri-ənənəvi, qarışıq verilməsi ilə də açıqlanır.

Xalçanın fərqli xüsusiyyəti onun ənənəvi olmayan haşiyə zolağı ilə izah olunur. Haşiyədə "Dik buta", ziqzaq, romb, üçbucaq kimi həndəsi formaların arasında islimilərdən istifadə edilmişdir.

Aydın Rəcəbovun yaradıcılığını bir cümlə ilə ifadə etməli olsaq, belə deyə bilərik ki, onun yaradıcılığında milli ənənələrlə müasirlik sintez təşkil edir. Onun xalçalarındakı ölçüyü uyğun sıxlıq, zərif ilmə üsulu və əlvan rənglərin harmonik düzülüşü xalçalarına incə bir poetiklik gətirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babaoğlu, S. Aydın Rəcəbov: "Xalçaçılıq sənətini yaşatmaq borcumuzdur" // Qobustan. 2005. № 1. S. 20.
2. Əliyeva K. Aydın Rəcəbov // Bakı: 2005.
3. Səlim-Zadə, Səidə Rza qızı. Müstəqillik dövründə Azərbaycanda xalça sənətinin inkişafı və onun bədii xüsusiyyətləri [Mətn]: sənətsün. üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ed. dis: Bakı: 2018.
4. <https://gulchinbabaeva.wordpress.com/2012/03/24/aydin%C9%99%C9%99bov/>

* *Azərbaycan Xalça Muzeyinin Fond şöbəsinin xalça sektorunun elmi işçisi, sənətsünas e-mail: maka1992.mm@gmail.com*

Mahizər Məhərrəmovə

REFLECTION OF ARTISTIC THOUGHT IN AYDIN RAJABOV'S PLOTTING CARPETS

The article is devoted to the study of carpet weaving, one of the important branches of the applied art of Azerbaijan. Carpet is one of the leading places in the Azerbaijani culture. Carpets decorated with various patterns and complex objects have become the symbol of the Azerbaijani people. The author chose mainly the plotting carpets as the object of research, and his research was based on the work of carpet artist Aydın Rajabov. According to the author, plotting carpets of the artist are based on different themes. Aydın Rajabov, at certain times of his creations, mainly addresses his poetry resources, medieval miniature art traditions and in his carpet and pattern art.

Keywords: *carpet, plot, national, color, ornament*

Махизар Магєррəмовə

ОТРАЖЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ В СЮЖЕТНЫХ КОВРАХ АЙДИНА РАДЖАБОВА

Статья посвящена изучению ковроткачества, одного из важных направлений прикладного искусства Азербайджана. Ковроткачество занимает одно из ведущих мест в Азербайджанской культуре. Ковры, украшенные различными узорами и сложными предметами, стали символом Азербайджанского народа. В качестве объекта исследования

автор выбрал в основном сюжетные ковры, а его исследование основано на работах художника ковровщика Айдына Раджабова. По мнению автора, ковры художника основаны на разных сюжетах. Айдын Раджабов в определенные периоды своего коврового и узорного творчества в основном обращается к средневековым традициям миниатюрного искусства и сюжетной композиции.

Ключевые слова: ковер, сюжет, национальный, цвет, орнамент, узор

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İlk variant 18.03.2019

Son variant 24.06.2019